

Д. В. Карчашкіна
РЭАЛІЗАЦЫЯ СІСТЭМЫ МАСТАЦКАЙ ТВОРЧАСЦІ
Ў ПРАЗАІЧНЫХ ТВОРАХ АЛАІЗЫ ПАШКЕВІЧ (ЦЁТКІ)

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;
awesome.mola@yandex.by;
наук. кір. – І. М. Запрудскі, канд. філал. навук, дац.

У артыкуле разглядаецца пражэктная творчасць беларускай пісьменніцы Алаізы Пашкевіч (Цёткі) з пункту гледжання мэтай, якія яна закладала ў сваю літаратуру. Прапануецца зірнуць на праявы яе аўтарскай індывідуальнасці, якая выражалася як у вершаванай, так і пражэктнай творчасці (на пракладзе вершаў са зборнікаў «Скрыпка беларуская» і «Хрэст на свабоду», а таксама пражэктных апавяданняў «Прысяга над крывавымі разорамі», «Асеннія лісты», «Лішняя»). Пры дапамозе прыёмаў творчай індывідуальнасці рэалізавалася аўтарская стратэгія пісьменніцы. У дачыненні да літаратурнай спадчыны Алаізы Пашкевіч уводзіцца новае паняцце – сістэма мастацкай творчасці, а таксама прыводзіцца падстава залічэння яе пражэктных твораў да феномена «проза паэта».

Ключавыя словы: рэцэптыўная эстэтыка; аўтарская стратэгія; творчая індывідуальнасць; пазіцыя чытача; вобраз аўтара; проза паэта.

Творчасць беларускай пісьменніцы Алаізы Пашкевіч, найбольш вядомай пад псеўданімам Цётка, на шляху рэцэпцыі падвяргалася розным, часам і даволі катэгарычным, ацэнкам крытыкаў і літаратуразнаўцаў. За свой нядоўгі творчы шлях ураджэнка Лідчыны паспела выдаць два зборнікі вершаў «Скрыпка беларуская» і «Хрэст на свабоду», асобныя вершы ў беларускім перыядычным друку, дзве дзіцячыя хрэстаматыі, адна з якіх перакладная, шэраг пражэктных апавяданняў і публіцыстычных артыкулаў, два падарожныя нарысы. Безумоўным для даследчыкаў было меркаванне, што адной з асноўных мэтай яе дзейнасці была асвета, імкненне данесці да людзей ідэю беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння, што выказвалася тым ці іншым чынам. Ажыццяўляла Цётка гэты рознымі шляхамі: выступы на мітынгх, удзел у рэвалюцыйных арганізацыях, дапамога перыядычным выданням, стварэнне свайго часопіса «Лучынка», а таксама праз літаратурную творчасць.

Пра імкненне пісьменніцы да асветы свайго народа пісалі ўжо першыя даследчыкі яе творчасці. Напрыклад, Антон Луцкевіч упэўнена сцвярджаў: «Незвычайная разнароднасць грамадскай працы, жаданне ўсюды прылажыць руку да святой справы адраджэння беларускага народу і авочнасць работы сьведчаць найлепей аб духовым багацці гэтай першай беларускай паэткі і пісьменніцы. Ды гэты выяўляецца і ў творах яе, дзе дух пясняркі бунтуецца

проці тых путаў, у якія закавалі наш народ, закавалі вольную волю чалавека» [3, с. 63]. З такой ацэнкай згодны і сучасныя даследчыкі. «Літаратурная спадчына Цёткі (паэзія, проза, публіцыстыка) сведчаць аб ёй як аб асобе ярка таленавітай, надзвычай эмацыянальнай, захопленай справай нацыянальнага адраджэння» [1, с. 63], – канстатуе І. Багдановіч. Праз свае літаратурныя творы паэтка імкнулася звярнуць увагу на тое, што здавалася найбольш важным для яе самой: асвета, культурнае адраджэнне, праблемы жыцця і смерці.

Каб паказаць больш падрабязна выяўленне яе мэтай у літаратуры, хацелася б раскрыць тое, што мы маем на ўвазе пад *сістэмай мастацкай творчасці*, бо патлумачыць названае паняцце мы лічым неабходным. Калі звярнуцца да прынцыпаў рэцэптыўнай эстэтыкі, то мастацкі твор трактуецца як прамова, зварот да чытача. Рэалізацыя твора адбываецца толькі ў «дыялогу», і менавіта чытач вызначае яго гістарычны характар успрымання. Як і кожная прамова, ён уключае ў сабе інфармацыю, якую творца імкнецца данесці да чытача, і той намер, які ён плануе пры гэтым рэалізаваць. Менавіта для Цёткі мастацкі твор і быў адным з найлепшых сродкаў здзяйснення падобнай камунікацыі. І размова, вядома, не толькі пра публіцыстычныя творы, хаця і яны з’яўляюцца відавочным таму прыкладам, але праз публіцыстыку, першапачаткова арыентаваную як зварот, перадачу ідэй заўважыць куды прасцей: «На вас – моладзі – ляжыць вялікая павіннасць: развіваць далей родную мову, узбагачаць свой народ знаннем і культурай» [6, с. 180].

Пачынаючы з вершаваных зборнікаў «Скрыпка беларуская» і «Хрэст на свабоду», паэтка рэалізуе свае намеры, рысы аўтарскай індывідуальнасці. Кажучы менавіта пра вершаваны блок яе творчасці, можна вылучыць наступнае: выразная сістэма вобразаў, у якой *відавочна размяжоўваецца вобраз аўтара з лірычным героем – мужыком*, што на фармальным узроўні адбываецца пры дапамозе займеннікаў, асабовых формаў дзеясловаў, выкарыстання простае мовы. Атаясамленне вобраза аўтара з лірычным героем адбываецца толькі тады, калі размова вядзецца не пра абстрактнага мужыка, а пра народ у цэлым. Пры дапамозе гэтага прыёму, дарэчы, паказваецца яшчэ адзін ідэйны момант аўтарскай індывідуальнасці – беларусы змогуць прыйсці да адраджэння толькі як *цэлая грамада, аб’яднаная агульнай мэтай*:

Веру, братцы: людзьмі станем,
Хутка скончым мы свой сон,
На свет божы шырэй глянем,
Век напіша нам закон.

[6, с. 54]

Такім чынам адбываецца перадача аўтарскай ідэйна-эстэтычнай пазіцыі. Х. Р. Яўс у працы «Да праблем дыялагічнага разумення» піша, што валявы намер мастака ў адносінах да чытача заключаны ў тым, каб далучыць яго да асэнсаванай творцам ісціны і да яго ўласнай ідэйна-эстэтычнай пазіцыі ў дачыненні да рэчаіснасці рэальнай, якая суадносіцца з рэчаіснасцю твора. Такі працэс, па меркаванні даследчыка, можа быць як бессвядомым, так і асэнсаваным самім аўтарам. лепшым мастакам звычайна ўласціва разуменне сваёй ролі ў грамадскім развіцці, перспектывных вынікаў ад уплыву іх твораў, свайго абавязку і адказнасці перад грамадствам і гісторыяй [7]. У выпадку з літаратурнай творчасцю Алаізы Пашкевіч працэс далучэння чытача да асабістай ідэйна-эстэтычнай пазіцыі быў відавочна асэнсаваным, але гэты фактар у сваю чаргу мог несвядома прыводзіць да з'яўлення адметных аўтарскіх рысаў на ўсіх узроўнях яе творчасці. Кажучы больш шырока, атрымліваецца, што мастацкі твор рэалізуе вымысел як стратэгію аўтара – імкненне да суб'ектывізацыі пазіцыі чытача.

На ўсіх узроўнях творчасці Цёткі можна прасачыць рысы выразнай аўтарскай індывідуальнасці. І як бы даследчыкі мінулых часоў ні спрабавалі размяжоўваць яе вершаваную творчасць ад пражайтнай (напрыклад, у часы вульгарызатарскай крытыкі агучвалася так: «Гордая арліца, узмятнуўшаяся сваімі скрыдламі ў блакітную высь рэвалюцыйнага ідэалу, абарачаецца, нарэшце, у нудную чайку, якая стогне і енчыць перад бурай» [5, с. 138]), сувязь гэтых двух напрамкаў яе творчасці на ўзроўні асабістых мастацкіх якасцей дастаткова выразная для таго, каб прасачыць пэўную тэндэнцыю. Паказальным у гэтым сэнсе з'яўляецца твор Цёткі «Прысяга над крывавымі разорамі», які выходзіць у друк у першым нумары «Нашай долі» 1 верасня 1906 г. – у год друкавання вершаваных зборнікаў паэтыкі. У нейкім сэнсе ён з'яўляецца пераходным паміж вершаваным і пражайтным напрамкамі яе творчасці. Першы, з вядомых нам, пражайтны твор пісьменніцы відавочна валодае шматлікімі рысамі верша ў прозе. Пражайтная мова твора не ўскладненая, як у выпадку з вершамі, дадатковай рытмічнай арганізацыяй, сумяшчаецца з адноснай кароткасцю, лаканічнасцю. І тым самым пафармаваў, які ўласцівы паэзіі Цёткі.

Нават у працы Я. Карскага пра паэзію Алаізы Пашкевіч сустракаецца такое выказванне: «Самой паэзіі, як паказчыцы жыцця ў абразох тут мала: тут больш вершаваных рэяцый аб тым, што тагды адбывалася» [2, с. 3]. І сапраўды, паэзія Цёткі вельмі бедная на шырокія мастацкія прыёмы, а пры іх наяўнасці даследчыкі часам вызначалі і іх абсурднасць (Піотуховіч, Каваленка і інш.).

Аднак важна тое, што часткова названая асаблівасць захоўваецца і ў прозе. Кажучы пра «Прысягу над крывавымі разорамі», хочацца адзначыць не толькі лапідарнасць у выказваннях, але і іх відавочную рытміку, якая ствараецца менавіта пра дапамозе члянэння сказаў, характэрнага якраз для верша ў прозе. Прыклад можна прывесці практычна на любой цытаце з твора: «Быў цёплы асенні дзень. Нівы ціха адпачывалі пасля летняй працы. Цёмны лес шаптаўся ў глыбокай задуме. Буслы тужліва ляцелі на вырай. Гэтага дня, маркотны і згорблены пад цяжкаю хмараю невясёлых дум, ледзьве-ледзьве поўз стары Мацей у поле» [6, с. 93].

Галоўны герой Мацей – класічны для Цёткі персанаж. Мужык, стары і абяздолены, усё жыццё за працай, большасць якой адпрацоўка даўгоў. Калі лірычны герой «Хрэста на свабоду» ўжо смела выказвае свае меркаванні аб палітычным жыцці народа і грамадскім становішчы селяніна, то Мацей, у нейкім сэнсе, герой старога ўзору, у якога думкі аб несправядлівасці правіваюцца ў падсвядомым – скрозь сон. Сон, дарэчы, яшчэ адзін прыём, уласцівы для верша ў прозе, што можна пабачыць у творах іншых прадстаўнікоў жанру (І. Тургенеў, Ш. Бадлер).

У сне можна пабачыць наступную прыкмету – ідэю ўсеагульнага яднання. Мацею сняцца тры яго сыны, якія мелі розны лёс: «парабак дворны, салдат і работнік пецябургскі» [6, с. 94], але разам яны «становяцца на калені і прысягаюць громка, ясна, паволі: – Мы дамо! Мы – сіла! Мы – права!» [6, с. 94]. У выпадку з вершамі займеннік «мы» часцей за ўсё з’яўляецца паказчыкам камбінацыі «аўтар + лірычны герой як народ».

Таксама хацелася б паказаць у прозе спосаб адлюстравання менавіта аўтарскай пазіцыі, што можна зрабіць на прыкладзе больш позняга пражаннага твора «Асеннія лісты» (1910–1912). Ён амаль цалкам пабудаваны на дыялогу паміж двума галоўнымі героямі, які, дарэчы, мае характэрнае рытмічнае члянэнне. Апісальны момант таксама мінімалізаваны, больш патрэбны для задання атмасферы і разумення падзей. Але фінальным з’яўляецца наступны абзац: «Асенняе неба і хмарна і зімна... не адкажа вам, пажоўклыя лісточкі. Вецер толькі закалыша і знікне. Адзін звон мо па вас заплача шчыра, а зямля-маці прытуліць спрацаваныя косці. Елка або бяроза пусціць карэнне ў вашы збаленыя сэрцы, выцягне з іх усю горыч і вынесе ў вясёлай зелені суроўму свету... канец мукі» [6, с. 99]. Тут відавочны зварот аўтаркі да сваіх герояў, пры дапамозе якога яна выказвае ўласную пазіцыю. Калі ў вершах вобраз аўтара вылучаўся вельмі лёгка з-за прысутнасці займенніка «я» і выказвання асабістых

жаданняў, то ў прозе ён адзначаецца, па-першае, магчымасцю раскрыць глыбінныя дэталі, бачныя толькі наратару. Па-другое, як характэрную дэталю аўтарскай прысутнасці можна вылучыць сам сэнс гэтага выказвання: нават пасля смерці герояў жыццё пойдзе далей, а жыццё іх пакіне свой след. Гэта даволі часта сустракаецца ў прозе паэты, напрыклад, і ў зусім іншым па жанравай характарыстыцы творы – імпрэсіі «Лішняя». Таксама напрыканцы: «На заўтра па сіняй рацэ плыве труп, у спакойных яго вачах іграла сонейка. Следам за ім быстра надбегала рэха тужлівай песні плытніка. Гнаў дубы, спяваў і думаў, што там, у хаце, мілай сумна... А на дне русалкам-сёстрам нова госця былі складала» [6, с. 108].

Такім чынам, акрамя непасрэднай наяўнасці сродкаў аўтарскай індывідуальнасці пры дапамозе іх трансфармацыі творы Цёткі складаюць выразную сістэму. Калі разглядаць яе творчы шлях з самага пачатку, то закладанне сістэмы мастацкай творчасці пачынаецца яшчэ са зборнікаў вершаў «Скрыпка беларуская» і «Хрэст на свабоду», а потым, з выкарыстаннем тых жа сродкаў, працягваецца ў прозе. Пераход гэтых праяў аўтарскай стратэгіі і іх выкарыстанне на абодвух узроўнях творчасці, а таксама відавочныя рысы верша ў прозе ў адным з твораў даюць падставы далучыць празаічныя творы Цёткі да вядомага феномена «проза паэта», што таксама падмацоўвае гіпотэзу аб характарыстыках яе сістэмы мастацкай творчасці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Багдановіч І. Э. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння. Мінск: Бел. навука, 2001.
2. Карскі Я. Алейза Пашкевіч-Кейрысова – пісьменніца эпохі адраджэння беларускай літаратуры // Беларусь. 1920. № 31. С. 3
3. Луцкевіч А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / уклад., прадм., камэнт., індэкс імёнаў, пер. з пол. і нем. А. Сідарэвіча. Мінск: Кнігазбор, 2006.
4. Мотамедніа М. Н. Рецептивная методическая эстетика. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/110723> (дата обращения: 18.04.2019).
5. Піотуховіч М. М. Нарысы гісторыі беларускай літаратуры. Мінск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1928.
6. Цётка. Выбраныя творы; [уклад. і прадм. В. Коўтун; камэнт. С. Александровіча, В. Коўтун]. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001.
7. Юсс Х. Р. К проблеме диалогического понимания. URL: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1228 (дата обращения: 18.04.2019).